

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО**

КАМЕНЄВА АННА СЕРГІЇВНА

УДК 78.071.1(477)(092):784.1

**ХОРОВА ТВОРЧІСТЬ МИХАЙЛА ШУХА
ЯК ДУХОВНИЙ УНІВЕРСУМ**

Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата мистецтвознавства

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Харківському національному університеті мистецтв імені І. П. Котляревського Міністерства культури та інформаційних технологій України.

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор
Шаповалова Людмила Володимирівна,
Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, завідувач кафедри інтерпретології та аналізу музики

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Черкашина-Губаренко Марина Романівна,
Національна музична академія імені П. І. Чайковського,
професор кафедри історії світової музики

кандидат мистецтвознавства, доцент
Овсяннікова-Трель Олександра Андріївна,
Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової,
доцент кафедри історії музики та музичної етнології

Захист відбудеться « 25 » вересня о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.871.01 Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського за адресою: 61003, м. Харків, майдан Конституції, 11/13, ауд. 58.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського за адресою: 61003, м. Харків, майдан Конституції, 11/13.

Автореферат розісланий « 19 » серпня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства, доцент

Чернявська М. С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування теми дослідження. Михайло Аркадійович Шух (1952-2018) – композитор, педагог, громадський діяч останньої третини ХХ-ХХІ століть – працював на ниві вітчизняного мистецтва більше 40 років, залишивши багатий спадок симфонічної, інструментальної (фортепіанної, органної, струнно-смичкової) та вокальної музики¹. Хорова творчість була домінантою інтересів митця. Живучи в одному історичному часопросторі з видатними музикантами радянського часу (А. Шнітке, А. Пярт, Л. Дичко, Є. Станкович, В. Сильвестров), М. Шух стає одним з ретрансляторів духовної музики вже у постсекулярну добу.

За життя композитора його творчість здобула широку слухацьку аудиторію, а твори – популярність серед хорових колективів України та за кордоном. Знаковим є те, що до духовної сфери належать твори М. Шука і в інших жанрах: органна меса «*Via dolorosa*», «Дві молитви-медитації для фортепіано». Багатогранно представлені композитором жанри світського спрямування: кантата «*Из повести временных лет*», хорові цикли «*Из лирики А. Блока*» для мішаного хору, «*Бирюльки*» для дитячого хору, «Чаклувальні пісні» для жіночого хору. В цілому еволюція його хорового мислення набула рис *метажанрового універсалізму*: кожен твір являє художній світ, в якому поєднуються неймовірна музична краса та глибина духовного світобачення поета і філософа. Втім констатуємо, що духовна музика М. Шука до нині є маловивченою. Хоча музикознавці певною мірою торкалися духовної тематики (В. Варнавська, Т. Філатова, О. Ущапівська), однак її зміст і значення в контексті всієї творчості композитора не визначалися як ключ до розуміння його художнього методу. На ґрунті систематизації наукових джерел виявлено, що життєтворчість митця є знаковою для музичної культури новітньої України.

Дослідження хорової творчості М. Шука як *завершеної стильової системи* є апріорі *актуальним* для музичної науки, оскільки творчий доробок митця складає сучасний пласт хорового виконавства України. Отже, *актуалізація* теми дисертації обумовлена, по-перше, назрілою необхідністю визначення ролі хорової творчості митця в історичному контексті співочих традицій України та культуротворчих впливів Західної Європи; по-друге, нагальною потребою в розробці музикологічної концепції, що за змістом та методами аналізу має відповідати розумінню композиторської творчості М. Шука як духовного універсуму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі інтерпретології та аналізу музики Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ХНУМ імені І. П. Котляревського (протокол № 4 від 26.11.2015 р.). Зміст дисертації відповідає комплексній темі «Інтерпретологія як інтегративна наука» на 2017-2022 рр. перспективного тематичного плану науково-дослідницької роботи ХНУМ імені І. П. Котляревського (протокол № 4 від 30.11.2017 р.).

---

¹Вихованець харківської композиторської школи: клас заслужених діячів культури України, професорів Д. Л. Клебанова і В. М. Золотухіна (випуск 1977 року).

Мета дослідження – на матеріалі всебічного аналізу хорової спадщини митця обґрунтувати стильові принципи художнього світогляду та композиторського мислення М. Шука як видатного представника української музичної культури останньої третини ХХ – ХХІ століть.

Завдання дослідження обумовлені постановкою його мети:

- узагальнити результати музикознавчого осмислення композиторської спадщини М. Шука в аспекті феноменології особистості і творчості;
- розробити періодизацію хорової творчості М. Шука;
- дослідити повний корпус хорових творів як підґрунтя осмислення життєтворчості митця;
- виявити специфіку жанрової семантики хорових творів М. Шука;
- визначити новаційність трактування композитором жанрово-стильових моделей європейської та вітчизняної культури;
- розкрити роль музично-поетичної символіки в структурі хорових творів М. Шука;
- обґрунтувати драматургію великих хорових композицій з точки зору *homo credens* («віруючої людини»);
- схарактеризувати образний світ хорових мініатюр композитора.

Об'єкт дослідження – хорове мистецтво України останньої третини ХХ-ХХІ століть.

Предмет дослідження становить хоровий стиль М. Шука як єдність художніх та світоглядних настанов – духовний універсум.

Матеріалом дослідження слугували різножанрові хорові твори М. Шука: реквієм «*Lux aeterna*», «Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста», кантата «*Рождественское сольфеджио*», хорові цикли «*Из лирики А. Блока*» та Духовний диптих для жіночого хору, меса «*И сказал я в сердце моем*», духовні концерти «*Возроди меня, утверди*», «*Откровения блаженного Иеронима*» та «*Искушение Светлого Ангела*», хорові концерти «Чаклувальні пісні» та «Пробудження», хорова симфонія-реквієм «*Memento more, memento vivere*», сценічне дійство «*Паломничество в страну ангелов*», хорові мініатюри «*Помяни, Господь*», «*Свете тихий*», «*Святыи Боже*», «*Et incarnatus*», «*Ave Maria*», «*Stabat Mater*», «*Dies irae*», «*Sancta Maria*», «*Domine meus*»; а також аудіо- та відеозаписи концертних програм та виступів видатних українських хорових колективів (камерні хори «Хрещатик» і «Київ», жіночий хор «Павана» НПУ імені М. П. Драгоманова, жіночий хор Київського інституту музики імені Р. Глієра, Національна капела «Думка», студентський хор НМАУ імені П. І. Чайковського та інші).

Методи дослідження. Обґрунтування хорової творчості М. Шука як духовного універсуму зумовило взаємодію загальних і спеціальних методів науки:

- *історичний* – спонукає до розгляду творчості М. Шука в контексті розвитку музичної культури та науки останньої третини ХХ – ХХІ століть;
- *феноменологічний* – сприяє усвідомленню особистості композитора-філософа та його хорової спадщини як видатного внеску у вітчизняну музичну культуру означеного періоду;

- *жанрово-семантичний* – розкриває взаємодію жанрів християнської культури та хорового письма Новітнього часу як новаційну рису, обумовлену індивідуально-композиторським мисленням;
- *стильовий* – націлений на розуміння хорової спадщини митця як художньої єдності, що увиразнює світоглядні та музично-композиційні засади творчості;
- *функціонально-структурний* – виявляє ієрархію будови хорового твору в аспекті смислоутворення (*i:m:t*);
- *духовний аналіз* – запозичений з праць В. Медушевського як найбільш відповідний концепції *homo credens* у хорових жанрах;
- *моделювання* – спосіб теоретичної редукції складних явищ хорового мистецтва для подальшого впровадження в сферу хорознавства та наукової мови;
- *системний* – визначає рівні художньої цілісності композиторської творчості як духовний універсум (музична лексика, тема-образ, жанр, стиль твору, стиль мислення, хоровий стиль).

Теоретична база. Наукове осмислення хорової творчості М. Шука обумовило звернення до фундаментальних розділів музичної науки:

- *історії та теорії світового та вітчизняного хорознавства* (А. Анісімов, Г. Батичко, Г. Дмитревський, В. Живов, С. Казачков, В. Краснощоків, Ю. Кузнєцов, П. Левандо, К. Пігров, В. Самарін, В. Соколов, П. Чесноков);
- *філософії, естетики музики, методології пізнання, зокрема, духовного світу* (Л. Акопян, Д. Арабаджи, Б. Асаф'єв, С. Кримський, І. Ляшенко, В. Медушевський, Д. Наливайко, С. Осадча, С. Посадський, О. Рощенко, А. Терещенко, Ю. Чекан, Л. Шаповалова);
- *теорії жанру та стилю в музичному мистецтві* (М. Арановський, В. Бобровський, М. Бонфельд, Н. Горюхіна, В. Задерацький, І. Коханік, А. Кудряшов, Л. Мазель-В. Цуккерман, В. Медушевський, М. Михайлов, Є. Назайкінський, І. Пясковський, К. Руч'євська, Н. Савицька, С. Скребков, В. Холопова, М. Черкашина, Л. Шаповалова, С. Шип);
- *методології вивчення хорової духовної музики на сучасному етапі* (О. Александрова, М. Антонович, Н. Варавкіна-Тарасова, І. Гулеско, Н. Гуляницька, Н. Клімова, А. Ковальов, Н. Костюк, О. Овсяннікова-Трель, Н. Середа).

Окремий інтерес становлять джерела, *присвячені творчості М. Шука*, що містять статті (Д. Шейніна, Н. Чеснокової, В. Варнавської та Т. Філатової, О. Ущапівської, І. Жуковської та Н. Народницької, І. Тукової, А. Утіної, О. Афоніної, Д. Купіної, І. Вербицької-Шокот, В. Степурка, А. Татарнікової), інтерв'ю (В. Реді, Л. Денисенко). Подією став вихід у світ колективної монографії «Михаїл Шух: митець і час» (за участі С. Коробецької, О. Комаровської, Т. Строгаль, О. Хоружої, І. Мринської, І. Жуковської, В. Касьянової, Л. Чинчевої, Г. Побережної, Т. Щериці).

Наукова новизна отриманих результатів. У вітчизняній музичній науці *вперше*:

- досліджено повний корпус хорових творів М. Шука, які складають аналітичне підґрунтя концепції творчості як духовного універсуму;
- запропоновано періодизацію хорової творчості митця, означену метажанровим універсалізмом;

- охарактеризовано специфіку медитативності в структурі художньої свідомості М. Шука як одну з пріоритетів його звукообразного мислення;
- виявлено типи молитовності для визначення концепту «духовний універсум»;
- розкрито композиторську інтерпретацію музично-поетичних символів хорових творів М. Шука та обґрунтовано специфіку їх жанрової семантики через новачність трактування європейської та вітчизняної традицій;
- висвітлено жанрово-стилістичну багатовимірність хорових мініатюр М. Шука.

Практична значущість отриманих результатів. Матеріали та висновки дисертації дають можливість вивчати хорову творчість М. Шука на практичних заняттях хорового класу та диригування, як предмет спецкурсів «Хорова література», «Методика викладання спеціальних дисциплін», «Методика роботи з хором», «Історія та теорія хорового виконавства», «Сучасна українська хорова література», «Виконавсько-педагогічна майстерність», «Читання хорових партитур» для бакалаврів та магістрів вищих музичних закладів України.

Апробація роботи. Обговорення дисертації відбувалось на кафедрі інтерпретології та аналізу музики ХНУМ імені І. П. Котляревського. Основні положення дослідження оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Барокові шифри світового мистецтва» (Харків, 3-4 жовтня 2015 р.), «Актуальні проблеми музичного та театрального мистецтва» (Харків, 11 лютого 2016 р.), «Диригентсько-хорова освіта: синтез теорії та практики» (Харків, 29 вересня 2017 р.), «Музика і театр у сучасному науковому дискурсі» (Харків, 22 лютого 2019 р.), «Михайл Шух: митець і час» (Київ, 10 квітня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 6 статтях у спеціалізованих виданнях, затверджених МОН України; з них 5 – за фахом мистецтвознавство, 4 статті – у періодичних виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах.

Структура роботи. Дисертація складається з анотацій, Вступу, чотирьох Розділів (14 підрозділів), Висновків та трьох Додатків. Список використаних джерел містить 224 покажчики (21 сторінка). Загальний об'єм дисертації – 212 сторінок, з них основного тексту – 165 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** визначено загальні наукові позиції дослідження: його мету та завдання, об'єкт та предмет, методи та теоретичну базу, наукову та практичну значущість отриманих результатів; представлено відомості про апробацію, публікації та структуру роботи.

РОЗДІЛ 1 «ХУДОЖНІЙ СВІТ МУЗИКИ М. ШУКА ТА МЕТОДИ ЙОГО ПІЗНАННЯ» містить системний розгляд світоглядних засад і образно-жанрових сфер хорової творчості митця, що обумовлюють духовний вимір її розуміння.

У *підрозділі 1.1 «Творчість М. Шука в історичному хронотоні (60-90-ті роки ХХ ст.)»* систематизовано і надано оцінку історіографічним джерелам і музикознавчим поглядам на композиторську спадщину. На цьому підґрунті

осмислюються соціокультурні контексти, в світлі яких життєтворчість митця постає як осмислений протирух панівній системі радянських цінностей.

Період кінця 1960-х – 70-х років ознаменований зацікавленням митців народнопісенним фольклором. «Нова фольклорна хвиля» (Л. Дичко, Є. Станкович, М. Скорик та ін.). розвивалася двома шляхами: стилізація народної пісенності та її авторське переінтонування. Водночас набував рушійної сили в духовному відродженні музичного мистецтва так званий «київський авангард». В. Сильвестров, В. Годзяцький, Л. Грабовський, пізніше І. Карабиць, Є. Станкович, О. Ківа наполегливо впроваджували нові ідеї звукотворчості. Сприймавши творчий досвід попередників, молодий М. Шух відшукував власний стиль. Харківська композиторська школа сприяла формуванню активної позиції щодо свободи митця в суспільстві. Отже, його творчість розвивалася своїм шляхом, не завжди вписуючись у «генеральний поступ» радянської музики.

Кінець 80-х – 90-ті рр. ХХ ст. – період кардинальних державотворчих змін. Саме в цей час М. Шух активно розпочинає власний шлях, формує духовні засади художнього світогляду. Такі пріоритетні для М. Шука принципи творчості, як тяжіння до «нової простоти», філософські роздуми про життя та смерть, добро і зло свідчать, що митець був послідовником європейських традицій як мислитель-гуманіст. На творчу насагу М. Шука вплинуло народження *nova musica sacra* (Н. Гуляницька) після багаторічного винищування церковного хорового стилю. Композитор відчував свою місію, наскільки людство чекає духовного оновлення, «вільного повітря». І через служіння (= творіння звукообразного універсуму) він виконав своє призначення, досяг мети – єднати людські серця в молитві, Любові.

У **підрозділі 1.2 «Історіографія музикознавчих джерел, присвячених творам М. Шука»** йдеться про усталені погляди на специфіку мислення митця, жанрово-стильові уподобання, висловлювання (праці Д. Шейніна, Н. Чеснокової, В. Варнавської та Т. Філатової, І. Вербицької-Шокот, О. Ущипівської, І. Жуковської та Н. Народницької, А. Утіної, О. Афоніної, Д. Купіної, В. Реді, В. Степурка, А. Татарнікової; авторів колективної монографії «Михайл Шух: митець і час»). Науковці надали влучні дефініції (інтелектуальний композитор, «філософ свого часу», «людина культури») та зазначили прагнення митця протиставити «дисонантному раціоналізму» світ Краси, Гармонії.

Творчий метод М. Шука увібрав в себе «історичну пам'ять» культури хорового співу, а сумлінне вивчення новаційних технік композиторського письма зумовило стильову визначеність його музики. Історизм мислення та гостре відчуття сучасності дають право виконавцям, дослідникам музики М. Шука на розуміння значущості митця як *філософа з поетичним світобаченням, людини з великим серцем і духовним зором*. Додамо, що композитор був також активним громадським діячем, який посприяв широкому пропагуванню сучасної української духовної музики. Так, ним був створений хоровий фестиваль «Співочий Собор».

У **підрозділі 1.3 «Творчість як духовний універсум»** виявлено, яким методам відповідає спосіб художнього мислення М. Шука. Це фундаментальне питання щодо музикознавчої інтерпретації хорової музики митця розкривається через метафору «духовний універсум». Її зміст відбиває зв'язок композитора з людською

цивілізацією, до якої він належить, через систему філософсько-релігійних цінностей.

Якщо сукупність хорових творів (*summa summarum* = універсум) складає художній світ композитора, то ментально-глибинна здатність авторської свідомості до моделювання багатовимірності інтонаційних світів музики утворює її духовний вимір. Слід розрізняти духовний універсум як *явище* музичної творчості та як *категорію* музикознавчого пізнання. В проекції на музичну творчість М. Шуха саме вона об'єктивує цінності християнського буття та інтегрує його концепти: Істина, Любов, Краса, Божий Світ, Богосвідомість (духовне серце), Світло, людина як Образ і Подоба, Єдність, соборність, традиція, культура. Втілений в музиці філософсько-релігійний світогляд поєднує композитора з іншими представниками духовної хорової традиції України (Л. Дичко, В. Сильвестров, Г. Гаврилець, О. Козаренко, В. Мужчиль, В. Степурко).

Прагнення до камерності визначило бачення крупних жанрових форм, створених для хору *a cappella*, або з мінімальним звуковим супроводом, що сприяло перевтіленню драматично-конфліктних образів на медитативно-споглядальні. Така «семантична модуляція» наближує інтерпретацію його творів до традицій храмового співу. У хоровій творчості М. Шуха активно розвивалися ідеї екуменізму, про що свідчить звернення до різних церковних традицій. Шлях «духовного сходження до Світла» став для композитора визначальним на всіх етапах еволюції творчості. Світські твори набули значення духовних, оскільки їх концептуалізують спільні джерела – медитація і молитва. Отже, духовний підхід до аналізу хорової музики М. Шуха розкрив розуміння **стилю творчого мислення** як єдності світського та духовного, проінтонованого слова та музичної мови. Пріоритет духовної сфери в спадщині композитора не лише характеризує його як мудру, віруючу людину, а ще й засвідчує відповідальну місію, яку митець сповідує у творчості – об'єднання людства духовними узами Краси та Любові.

РОЗДІЛ 2 «ХОРОВА ТВОРЧІСТЬ М. ШУХА ЯК СТИЛЬОВА СИСТЕМА» присвячений висвітленню етапів становлення композиторського стилю в обраній сфері.

У *підрозділі 2.1 «Періодизація хорової творчості М. Шуха»* визначаються домінанти хорового стилю через втілення принципів художньої свідомості композитора, який постійно перебував у пошуку. З 1977 по 2001 рр. митець працював у Донецьку. У київський період (2001-2018) М. Шух сформував своє ставлення до хорового жанру як духовного світу. Критеріями визначення етапів хорової творчості митця слугували: тривалість життя, хронологічні (початок написання хорових творів) та географічні відомості (перебування в різних культурних центрах країни – Харків, Донецьк, Київ), зміна жанрових зацікавлень. Як наслідок, хоровий стиль М. Шуха можна диференціювати на чотири періоди: **«роки навчання»** (з 1972 по 1977), **ранній** (з 1980 по 1990), **центральний** (з 1990 по 2010) та **пізній** (2010-2018). У зв'язку з надзвичайною плодovitістю центральний період творчості митця пропонується розподілити, в свою чергу, на два відтинки:

- етап зрілості (з 1990 по 2000 роки);
- кульмінаційний етап (з 2000 по 2010 роки).

Розробка періодизації хорової спадщини М. Шуха дала можливість визначити, яким чином відбувалося становлення жанрово-стильових принципів мислення (в залежності від змін соціокультурної та історичної парадигми).

Підрозділ 2.2 «Хоровий стиль як віддзеркалення художньої свідомості М. Шуха» характеризує шлях композитора від необарокових, або авангардних орієнтирів до медитативності та молитовності.

Медитативність як домінантна ознака хорового стилю споріднює його «авторський голос» з творчістю А. Шнітке, А. Пярта, Г. Канчелі. Отже:

- *медитативність* є способом світобачення з домінуванням Я-свідомості автора, або ліричного Я, що розмірковує; звідси монологічність, роль поетичних засобів символізації, мовленнєва інтонація з «прозовим» принципом організації музичного часу (повільні та помірні темпи), вибір камерного складу виконавців, застосування стародавніх розспівів, переважання тихого нюансування, довготривалих витриманих акордів наприкінці фраз чи частин, кластерна сонорика. Зміна жанрово-стилістичної парадигми (від лірико-філософської медитативності до релігійно-біблійної) зумовлена іншим модусом свідомості митця. Отже:

- *молитовність* – спосіб світобачення *homo credens*, яка озвучує канонічні тексти на ґрунті: 1) стародавніх наспівів (псалмодії, хоралу) та авторських формул-символів (Світло, дзвони, висхідний рух); 2) авторських вказівок на жанрове ім'я «молитва» та діалогічної будови синтаксичних структур як віддзеркалення онтодіалогу «людина-Бог»; 3) двосвіття «земне-Небесне» (людське-Божественне); 4) стилізації партесного та хорового концертів доби класицизму.

Підрозділ 2.3 «Жанрові моделі європейської та вітчизняної хорової культури» висвітлює підвалини спадкоємності художнього мислення М. Шуха з усталеними історичними традиціями (меса, реквієму, хорового концерту, літургійних піснеспівів), на ґрунті яких відбувався власний стильовий пошук. Усі твори митця призначені для концертного виконання, що не суперечить усталеним канонам християнської співочої традиції, які постають в авторському музично-стилістичному рішенні. Так, у Богослужбовий чин православної літургії залучаються католицькі піснеспіви; реквієм набуває світлої семантики, а меса – навпаки, містить структурні ознаки реквієму.

Жанрові новації в хоровій творчості композитора походять від ідеї Єдності, яка є концептом світогляду М. Шуха. Особливо яскраво ідея Єдності проявляється у жанровій площині духовної музики, чий універсум складають такі жанрові моделі:

- жанр літургії (в авторській версії «Літургійні славослів'я Іоанна Златоуста»);
- жанр молитви (як інтонаційна сфера прослідковується у багатьох творах, розкриваючи підсвідоме тяжіння до медитативних станів людської душі, з подальшою модуляцією до молитовності як місця Богоспівкування);
- жанр медитації (наприклад, духовний концерт «Возроди мене, утверди»);
- меса та її вплив на інші жанри, що призводить до жанрового синтезу: реквієм (меса-реквієм «*И сказал я в сердце моем*»; хорова симфонія-реквієм; хорові мініатюри-піснеспіви «*Dies irae*», «*Et incarnatus*»);

- хорова мініатюра (окремі хорові мініатюри, написані на католицькі канонічні тексти, «*Ave Maria*», «*Stabat Mater*», «*Dies irae*» та «*Et incarnatus*», утворюють «розосереджений» метацикл).

Отже, орієнтація М. Шуха на історично усталені жанрові моделі західноєвропейської та вітчизняної хорової музики окреслила шляхи, якими складався його «духовний універсум»: як *традиція* (з одного боку) та як *жанрово-стильова єдність*, постійне оновлення набутої традиції (з іншого). Взаємодія функцій певної жанрової моделі в творчому процесі призвела до їх асиміляції, і, врешті-решт, до *метажанрового універсалізму хорового стилю М. Шуха*.

У **РОЗДІЛІ 3 «МЕДИТАТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ХОРОВОЇ ТВОРЧОСТІ М. ШУХА»** надано системний аналіз провідних тем, ідей та образів у різних жанрах. Медитативність як інтонаційний «код» хорової музики М. Шуха є стилеутворюючим важелем його творчого методу. Осмислюючи пріоритет духовної сфери для митця, вважаємо, що за європейською традицією медитативні стани (роздум, інтроспекція, споглядальність) є не лише проявом глибинної «роботи душі». Вони свідчать про «внутрішню людину» (за Біблією), яка знає про необхідність духовної праці на шляху до Богопізнання.

У *підрозділі 3.1 «Хоровий цикл “Из лирики А. Блока” (1983): музично-поетична символіка»* міститься жанрово-стилістичний аналіз твору, що презентує розмаїття звуко-поетичної символіки через свідоме прагнення до об'єднання світського та духовного (медитації та молитви), шифрування музичних знаків, їх взаємопроникнення. Образ дзвону слугує об'єднуючим чинником драматургії циклу та утворює «духовну вертикаль» у музичному часопросторі. Семантика твору увиразнює медитативний спосіб світовідчуття і звукотворчості М. Шуха.

Підрозділ 3.2 «Реквієм “Lux aeterna” (1988)» на канонічні латинські тексти та вірші російських поетів-символістів М. Мінського, В. Соловйова, К. Бальмонта для солістів, читця, дитячого хору, гітари, фортепіано, органа, синтезатора та ударних виявив, що новаційною з точки зору втілення усталеного жанру є, по-перше, медитативність як домінантна риса творчого мислення митця. По-друге, у реквіємі музичними засобами втілено концепт Світла, який допоміг закарбувати світлий образ батька. По-третє, своєрідність авторського задуму виявилася у залученні поетичного тексту в канонічну структуру жанру. Твір став однією з перших спроб обґрунтування такої форми висловлювання, в якій поєднуються два модуси людської свідомості: *страждання* та його *подолання* через зусилля людської душі (медитацію) та духу (в молитві) – у сходженні до Світла.

У *підрозділі 3.3 «Меса “И сказал я в сердце моем” (1995)»* розкрито авторське прочитання жанру. Медитативна драматургія твору розкриває особисті переживання композитора (оплакування матері). З'ясовано, що циклічна структура тяжіє до реквієму: всі частини наявні в каноні жанру. Разом з тим втілення скорботи преображено у Світло надії. За вказівкою композитора, меса є молитовним піснеспівом, однак в ній забагато творчої свободи. Про це свідчить той факт, що автор для розкриття образу Матері застосував не повний склад хору, а лише вокальне тріо, що надало фактурі прозорості, а звучанню – чистоти й потаємності. Отже, жанровий канон меси не протирічить медитативному світобаченню, втім

змінюються суб'єктно/об'єктні відносини (Я – Божественна сутність). Як наслідок, відбувається синтез світських і релігійних інтенцій.

Жанровий компендіум творчості М. Шуха був би неповним без світського концерту. У **підрозділі 3.4 «Хоровий концерт “Чаклувальні пісні”»** виявлено, що медитативну концепцію твору втілено через стани споглядальності, психологічної зосередженості (I ч.), концепти Світла (II ч.), спокою та райського сну (фінал). Використання фольклорної стилістики свідчить, що митець в хоровому жанрі утримував національну традицію (від О. Кошиця, Л. Дичко до Є. Станковича). Жанрово-стилістичне рішення твору сьогодні сприймається як актуалізація традиційної культури. Стилістику концерту висвітлено не лише на вербальному рівні, але й на сонорному: музичний звукопис і звуконаслідування – вітерець, пташиний спів, а також сакральні знаки – дзвони, янгольська колискова.

Усвідомлення концепції духовного універсуму містить визначення ролі медитативності не лише як типу семантики, тісно пов'язаного з психологією душевних переживань ліричного героя музики М. Шуха, але й як передумову свідомої «модуляції»: від антропоцентризму до християнської культури в її різноманітних вимірах. Такі жанри, як літургія, меса, реквієм, духовні концерти не належать лише до медитативного стилю, оскільки їх духовний вимір передбачає, насамперед, молитву (Богоспівкування).

У **РОЗДІЛІ 4 «МОЛИТОВНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОЗНАКА ДУХОВНОГО УНІВЕРСУМУ»** представлено аналіз крупних і малих жанрів, простежено наскрізну лінію в хоровій творчості М. Шуха.

Підрозділ 4.1 «“Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста”: втілення ознак Богослужбового чину» репрезентує один з кращих творів зрілого стилю М. Шуха і зацікавлює своєю належністю до стильової тенденції кінця ХХ століття *nova musica sacra*. Композитор актуалізує стародавні традиції вітчизняного хорового співу та модернові техніки письма до поєднання на засадах стильового синтезу. Трактуювання твору М. Шуха як літургічного циклу із 17 піснеспівів свідчить про глибоке розуміння канонічного тексту, стилізацію мело-формул церковного розспіву. Отже, «інтонаційний словник» твору містить різні елементи західноєвропейської та східної співочої культури (грецький та знаменний розспів, середньовічно-католицький, партесний спів). Крім того, наявні жанрово-стилістичні ознаки вітчизняного духовного концерту другої половини XVII – XVIII століть: зіставлення нечисленних хорових груп або партій (*solo*) з повним хоровим складом (*tutti*), антифонний принцип. Можна виявити зв'язки з народною пісенністю (використання натуральних ладів, плагальність).

Підрозділ 4.2 «Жанр молитви в духовних концертах М. Шуха», що містить аналіз стильової інтонації двох духовних концертів “Откровения блаженного Иеронима” та “Искушение Светлого Ангела” зрілого періоду творчості, виявив їх приналежність до молитви як архетипу європейської культури.

З точки зору духовного змісту першого концерту розкрито функціональну приналежність молитви через стилістичні ознаки: молитва хвалебна (I ч.); прохальна (II-III ч.); покаянна (IV ч.); молитва подяки (V ч.). Образ митарств людської душі, закладений в драматургії циклу, пов'язаний з тим, що духовний концерт був

написаний за мотивами картини Ієроніма Босха «Спокуса святого Антонія». М. Шух розкрив цей сюжет в більш глобальному сенсі – як звернення до Бога будь-якої віруючої душі, яка перебуває у митарствах.

У другому концерті втілено образ Світлого Янгола (прообраз віруючої душі), який через спокуси та гріх приходить до покаяння – оновлення душі. Виявлено молитовну семантику, що пов'язана з солярною символікою поезії Н. Шноралі. Отже, в драматургії обох концепційних творів М. Шука простежено літургійний прообраз «духовного сходження до Бога» (як тип «драматургічного профілю», за В. Бобровським), що набуває значення стильової домінанти.

У підрозділі 4.3 «Ідея Світла та Єдності в хоровому циклі “Пробудження” (2010)» розкрито символіку весни через авторську назву (4 вальсоподібні хори), що свідчить про данину композитора неоромантичній концепції. У творі яскраво втілилися концепти Єдності (через показ пейзажності та внутрішнього світу людини) і Світла, у вираженні в сакральній площині (частина II «Дзвонять дзвони піднебесні»; частина III «*Sancta Maria*»).

У підрозділі 4.4 «Семантика хорових мініатюр» розглядаються музичні символи та засоби виразності, які допомагають розшифрувати глибину композиторського бачення філософії буття. Визначено, що багатовимірність хорового стилю мініатюр основана на домінуванні молитовної сфери (проявляється на рівні темпової, ладотональної, фактурної драматургії). Мелодична виразність і розвинений тематизм, метроритмічні особливості – усі вони є стильовими домінантами жанрової сфери хорових мініатюр. Гармонічна мова то надзвичайно проста (як у першому хорі “Духовного диптиху”, хоровій мініатюрі “*Ave Maria*”), то більш складна – дисонуюча, «суперечлива» (другий хор “Духовного диптиха”, хорова мініатюра “*Stabat Mater*”). Семантика споглядальності в хорі “*Помяни, Господь*” є повністю виправданою: молитва за померлими передбачає душевне страждання, скорботу, самозанурення; отже, зосередження забезпечує внутрішню печаль, спокій, вічність.

Висновки, що містять результати наукового осмислення хорової спадщини М. Шука, засвідчили правомірність її оцінки як феномену сучасної культури України. Композиторський стиль цього видатного музиканта належить до новітніх тенденцій світового мистецтва останньої третини ХХ – ХХІ століть та викликає великий інтерес з точки зору вивчення хорознавчих засад його творів.

1. Дослідження повного корпусу творів для хору М. Шука виявило основні жанрові форми, до яких звертався митець протягом життя (реквієм, духовний концерт, меса, хорові цикли та мініатюри). Своім творчим кредо М. Шух визначив прагнення до Краси, Єдності та Світла: він осягнув духовність через Богоспількування як можливість єднання всього людства у молитві. Тому в його творах спостерігається орієнтація на моделювання різних духовних традицій (православної, католицької). Світські жанри неодноразово набували духовного змісту завдяки єднанню поетичної символіки з канонічними текстами. Таким чином, системний погляд на хоровий стиль М. Шука дозволив обґрунтувати дефініцію «духовний універсум» як органічну єдність художньої свідомості (світогляду) та звукотворчого мислення.

2. На підставі всебічного обґрунтування драматургії крупних та малих композицій М. Шуха з точки зору *homo credens* (віруючої людини) доведено наявність духовного універсуму на різних рівнях організації твору. По-перше, через створення композитором оригінальної жанрової системи хорової творчості; по-друге, завдяки свідомому вибору світоглядних концептів-ідей Єдності та Світла. Разом із принципом драматургічної будови твору «*духовний шлях сходження*» визначені музично-філософські концепти, котрі розкривають глибинний сенс молитви: через які б митарства та спокуси не проходила віруюча душа, через покаєння вона сягає Божественного Світла. М. Шух увиразнив цю ідею в творах за допомогою вибору камерного складу виконавців, переважно *a cappella*, значної кількості висхідних мело-інтонацій, відповідної фактурно-тембрової драматургії.

3. Вперше розроблено періодизацію хорової творчості М. Шуха. Висвітлено інтелектуалізм та філософський склад особистісного *Я* митця. Кожен період його творчості відображає еволюцію художнього мислення, залучення до кола інтересів та традицій різних національних культур і конфесій, взаємодію стилістики різних історико-стильових систем (середньовіччя, бароко, класицизм, ознаки неоромантизму, імпресіонізму). Набутий жанрово-стильовий синтез стає для М. Шуха еквівалентом художнього часопростору його творів. А власне хоровий спів, що сягає корінням углиб століть, стає пріоритетним напрямом, *об'єктивуючи актуальний сегмент духовного універсуму*, який композитор відшукував у «серцевині» глобалізованої культури сучасного світу. Відзначено такі ознаки творчого процесу митця як плодovitість, «щільність», поліжанровість; в його доробку представлені майже всі жанри крупної та малої форми (крім опери).

4. Новаційність мислення М. Шуха обґрунтовано через розуміння філософсько-релігійних засад його світогляду. Вони увиразнились як *якість інтонаційного звукообразу через медитативність*, що проявилася вже у світських творах митця, ставши провідником «голосу Автора», а потім оригінально втілилася у духовній музиці. Аналіз знакових творів медитативного стилю (хоровий цикл «*Из лирики А. Блока*», реквієм «*Lux aeterna*», меса «*И сказал я в сердце моем*», хоровий концерт «Чаклувальні пісні») виявив, що медитативність є *пріоритетним принципом художнього мислення* М. Шуха.

Новаційною є і трансформація авторської медитативної інтонації у *молитовність*, як іншу іпостась *homo credens*. Якщо стан медитації – то занурення у власний внутрішній світ, монолог з душею, то молитва – завжди діалогічна, спрямована на Богоспівкування. В повній мірі молитовність проявилася у центральний період творчості митця, що пов'язаний з зацікавленістю композитора християнською духовністю. Іншими словами, духовний універсум унаочнено в хорових творах як «**поліфонію смислів**»: від медитативної стильової інтонації як «генеральної» (за В. Медушевським) – до літургійно-молитовної. Їх зіставлення в контексті *цілісної стильової системи* виявляє органічний синтез медитативності та молитовності. Їх екзистенція у жанровому розмаїтті хорових творів М. Шуха відбулася за рахунок символізації музичної мови, авторського «втручання» в біблійну герменевтику. Музично-філософський символізм авторської мови М. Шуха

надає можливість віднаходити нові інтерпретації хорових творів («живі тексти культури»).

5. Обґрунтовано специфіку жанрової семантики хорових творів М. Шуха. Як свідок глобалізації, композитор відобразив існуючі тенденції музики в їх творчому синтезі (поліжанровість, полістилістичність, авангардні техніки). Однак глобалізаційні ознаки не заважають виконавцям творів М. Шуха відчутти «голос Автора» як духовний центр його свідомості та у власних інтерпретаціях відтворити його концепцію. Слід зазначити, що жанр у доробку композитора неодмінно пов'язаний зі стильовими засадами його мислення. Жанрова семантика хорового стилю композитора характеризується як спиранням на традиції, так і новаційністю. Молитовність втілено у творах, написаних під впливом православної духовної традиції, або у завуальованому вигляді (в духовних концертах «*Искушение Светлого Ангела*», «*Откровения блаженного Иеронима*»). Втім М. Шух як сучасний митець оновив сталі жанрові моделі (наприклад, «*Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста*»). Хорові мініатюри на канонічний текст містять жанрове ім'я молитви. Сценічне дійство «*Паломничество в страну ангелов*» теж можна віднести до молитовної семантики, оскільки композитор, орієнтуючись на літургічну драму, по-своєму озвучив молитву «*Отче наш*».

6. Хоровий стиль М. Шуха як митця останньої третини ХХ – ХХІ ст. характеризується багатовимірністю. Важливо відзначити поетичну складову хорових творів М. Шуха, який обирає для своїх творів поезію виключно символістів – О. Блока, М. Мінського, В. Соловйова, К. Бальмонта, О. Криворучко. При цьому митець застосовував вірші, поєднуючи з канонічною молитвою (як в реквіємі «*Lux aeterna*»), або за допомогою музично-поетичних вставок сакрального змісту («*Из лирики А. Блока*»). Окремо вкажемо на зацікавленість композитора творчістю вірменського поета-символіста Н. Шноралі. На його тексти було написано два духовних концерти «*Возроди меня, утверди*» та «*Искушение Светлого Ангела*», хорова мініатюра «*Помяни, Господь*». Творчість обох митців поєднує символічне світобачення.

Особливе місце в контексті музичної символіки творів М. Шуха займає образ дзвонів. Для імітації звучання дзвонів композитор використовує в інструментальних творах арсенал ударних (трикутник, ксилофон, валдайські дзвоники, «вітер, що співає»). В реквіємі «*Lux aeterna*», крім прямого призначення функції панахидного дзвону (заклик віруючих на молитву), звуконаслідування дзвонового звучання налаштовує (за допомогою оригінальних вібрацій) на медитативний стан зосередженості, спокою.

Дзвонову семантику втілено і в світських творах. В деяких – завдяки поетичному змісту: як у II-й частині «Чаклувальних пісень», за рахунок звукозображальної імітації дзвіночків «*дин, дон*», прийому *tormorando*, розспівування сонорної «н», кластерів, затримання акордів в кінці фраз, гнучких динамічних нюансів. В інших випадках образ дзвону є зашифрованим (як у хоровому циклі «*Из лирики А. Блока*»). Цим прийомом М. Шух доповнює символізм поезики О. Блока, для якого дзвонова семантика неодноразово слугувала ключем до розуміння вищих сенсів буття. Врешті-решт, через образ дзвону відбулось

взаємодія світів – світського та духовного. Світло та Єдність музики, народжені звукотворчою волею композитора, надають можливість усвідомити Красу і Любов в якості фундаментальних засад сучасного глобалізованого світу та утворити безперервне коло духовного спілкування.

Отже, хорový стиль М. Шуха представлено як духовний універсум – звукове різнобарв'я творів, насичених багатством символіки, напрацьованої у витворах християнської культури. Сьогодні кожний твір Михайла Шуха заслуговує на подальше визнання широкого загалу слухацьких кіл та музичної еліти, перманентне включення в концертне буття та реалії навчального процесу вищих музичних закладів України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Каменєва А. С. «Літургічні славослів'я Іоанна Златоуста на канонічні тексти» М. Шуха: жанрово-стилістичний та виконавський аспекти. *Культура України. Сер. мистецтвознавство* : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. Харків: ХДАК, 2016. Вип. 54. С. 87-95.
2. Каменєва А. С. Музыкально-поэтические символы в хоровом творчестве М. Шуха. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Когнітивне музикознавство*: зб. наук. ст. / ХНУМ імені І. П. Котляревського. Харків, 2017. Вип. 47. С. 82-92.
3. Каменєва А. С. Медитативность в структуре художественного сознания (на материале мессы «И сказал я в сердце моем» М. Шуха). *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Когнітивне музикознавство*: зб. наук. ст. / ХНУМ імені І. П. Котляревського. Харків, 2018. Вип. 49. С. 128-140.
4. Каменєва А. Стилiстичні особливості хорового концерту «Чаклувальні пісні» М. Шуха. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Когнітивне музикознавство*: зб. наук. ст. / ХНУМ імені І. П. Котляревського. Харків, 2019. Вип. 55. С. 122-135.
5. Каменєва А. С. Жанр «молитви» в хоровій творчості М. Шуха (на прикладі духовного концерту «Откровения блаженнаго Иеронима»). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*: зб. наук. пр. / за ред. О. М. Голубця. Харків : ХДАДМ, 2019. С. 109-114.
6. Каменєва А. С. Жанрова семантика хорових мініатюр Михайла Шуха. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка* / ред.-упор. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 24. Том 1. С. 30-33.

АНОТАЦІЇ

Каменєва А. С. Хорова творчість Михайла Шуха як духовний універсум. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства (доктора філософії) за спеціальністю «17.00.03 – Музичне мистецтво». Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Харків, 2020.

Дисертацію присвячено вивченню хорového стилю М. Шуха, одного з видатних представників генерації вісімдесятиників української композиторської школи. Вперше у вітчизняному музикознавстві досліджено повний корпус хорових творів М. Шуха, що склав аналітичну базу для визначення творчості як духовного універсуму. Надано періодизацію хорової творчості композитора, означену метажанровим універсалізмом. Обґрунтовано тип драматургії хорових творів («духовний шлях сходження»), значення концептів Світла та Єдності для відображення філософсько-релігійних ідей.

Охарактеризовано специфіку медитативності в структурі художньої свідомості М. Шуха як пріоритетної для звукообразного мислення. Виявлено типи молитовності у творах, що надають підґрунтя для визначення хорového стилю митця як духовного універсуму. Розкрито композиторську інтерпретацію музично-поетичних символів та жанрову семантику хорових творів М. Шуха через новачієність трактування жанрових моделей європейської та вітчизняної традицій. Висвітлено жанрово-стилістичну багатовимірність хорових мініатюр митця. Отже, хоровий стиль М. Шуха постає як духовний універсум в єдності світоглядних та творчих настанов.

Ключові слова: М. Шух, хоровий стиль, світогляд, медитативність, молитовність, жанрова семантика, звукова символіка хорového твору, Світло, Єдність, дзвонівість, духовний універсум.

Каменева А. С. Хоровое творчество Михаила Шуха как духовный універсум. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения (доктора философии) по специальности «17.00.03 – Музыкальное искусство». Харьковский национальный университет искусств имени И. П. Котляревского, Харьков, 2020.

Диссертация посвящена изучению хорového стиля М. Шуха как одного из выдающихся представителей поколения восьмидесятников украинской композиторской школы. Впервые в отечественном музыковедении исследован полный корпус хоровых сочинений М. Шуха, составивший аналитическую базу для определения творчества как духовного універсума. Разработана периодизация хорového творчества композитора, которую отличает метажанровый универсализм. Обоснован тип драматургии хоровых сочинений («духовный путь восхождения»), а также значение концептов Света и Единства для отражения философско-религиозных идей.

Охарактеризована специфика медитативности в структуре художественного сознания М. Шука как приоритетная для его звукообразного мышления. Выявлены типы молитвенности в произведениях, дающие основания для дефиниции хорового стиля как духовного универсума. Представлена композиторская интерпретация музыкально-поэтических символов и жанровая семантика хоровых произведений М. Шука благодаря новационности трактовок жанровых моделей европейской и отечественной традиций. Раскрывается жанрово-стилистическая многомерность хоровых миниатюр художника. Таким образом, хоровой стиль М. Шука в единстве мировоззренческих и творческих установок представлен как духовный универсум.

Ключевые слова: М. Шух, хоровой стиль, мировоззрение, медитативность, молитвенность, жанровая семантика, звуковая символика хорового произведения, Свет, Единство, колокольность, духовный универсум.

Kamenieva A. S. Choral music by Mykhailo Shukh as Spiritual Universe

(Manuscript copyright qualification scientific paper).

The thesis on competition of a scientific degree of the candidate of an art criticism (PhD), specialty 17.00.03 - Musical art. Kharkiv National Kotlyarevsky University of Arts, Kharkiv, 2020.

The dissertation is devoted to the study of the choral style of M. Shukh, one of the outstanding representatives of the generation of eighties of the Ukrainian composition school. The outstanding artist worked in the field of national art for more than 40 years, leaving a multi-vector legacy of symphonic, instrumental (piano, organ, string and bow) and vocal music. Choral pieces were dominant in the creative work of the artist.

The creative credo of M. Shukh was the desire for Beauty, Unity and Light: he conceived spirituality through communion with God as an opportunity to unite all mankind in prayer. Therefore, his works focus on shaping various spiritual traditions (Orthodox, Catholic). Secular genres repeatedly acquired a spiritual meaning due to the union of poetic symbolism with canonical texts. M. Shukh's systematic view of the choral style explains the definition of "spiritual universum" as an organic unity of artistic worldview and sound-thinking.

For the first time in the national musicology, a full corpus of choral works by M. Shukh was studied, which formed an analytical basis for understanding creativity as a spiritual universum. Basing on the comprehensive argumentation of the dramaturgy of M. Shukh's large and small compositions from the view point of homo credence (a person of faith) the existence of the spiritual universum at different levels of the piece organization is proved. It was possible, firstly, through the creation of an original genre system of choral creativity; secondly, due to the conscious choice of worldview concepts-ideas of Unity and Light. Along with the dramaturgical principle of the composition structure called "spiritual path of ascent" musical and philosophical ideas are identified. Those ideas reveal the deep meaning of the concept of spiritual universum in the choral work of M. Shukh: no matter what hardships and temptations the believing soul passes through, it is only repentance through which it can reach the Divine Light.

The periodization of M. Shukh's choral work, marked by meta-genre universalism, is presented on the basis of criteria for the evolution of the composer's choral thinking: life

expectancy, chronological and geographical features of life, change of genre interests. The development of periodization of the composer's choral heritage made it possible to determine how genre and stylistic clues of the artist (depending on changes in socio-cultural and historical paradigms of the society) were shaped.

The specificity of meditateness in the structure of M. Shukh's artistic consciousness as one of the priorities of his sound-like thinking is characterized. The analysis of iconic works of meditative style (choral cycle *"From lyrical poetry of O. Blok"*, requiem *"Lux aeterna"*, mass *"And I said in my heart"*, choral concerto *"Witchery Songs"*) shows that meditation is a priority principle of artistic thinking of M. Shukh. New is the transformation of the author's meditative intonation into a prayer, as another hypostasis of homo credence. We have distinguished types of prayerfulness in the works which provide a basis for defining the choral style of the artist as a spiritual universum visualized in choral works as "polyphony of meanings": from meditative stylistic intonation to liturgical-prayer. Their comparison in the context of the stylistic system reveals an organic synthesis of meditation and prayer.

The specificity of genre semantics of M. Shukh's choral works is substantiated due to the innovative interpretation of European and national singing traditions. Among the genre models of M. Shukh's choral work that make up its spiritual universum are the genre of liturgy (in the author's version "Liturgical hymns of John Chrysostom"); the genre of prayer (as the intonation sphere is traced in many works, revealing the subconscious penchant meditative states of the human soul, with subsequent modulation to prayerfulness as a place of communion); the genre of meditation (for example, the spiritual concerto *"Revive me, establish me"*); mass and its influences on other genres, which leads to genre synthesis: requiem (mass requiem *"And I said in my heart"*; choral symphony-requiem; choral miniatures-songs *"Dies irae"*, *"Et incarnatus"*); choral miniature (separate choral miniatures written on Catholic canonical texts, "Ave Maria", *"Stabat Mater"*, *"Dies irae"* and *"Et incarnatus"*, form a "scattered" metacycle).

The composer's interpretation of musical and poetic symbols in the choral work of the artist is determined. M. Shukh chose for his works the poetry of symbolists – O. Blok, M. Minsky, V. Solovyov, K. Balmont, O. Kryvoruchko, N. Shnorali. A special place in the context of musical symbolism of M. Shukh's works is occupied by the image of bells, through which the interaction of the worlds – secular and spiritual – took place. Born by the sound-creating will of the composer, Light and Unity of his music provide an opportunity to realize Beauty and Love as the fundamental principles of the globalized world, forming a circle of spiritual communication.

The genre-stylistic multidimensionality of M. Shukh's choral miniatures is highlighted. It was found that musical symbols and means of expression help to decipher the depth of the composer's vision of the philosophy of existence. Melodic expressiveness and developed thematism, metrorhythmic features – all of them are stylistic dominants of the imaginary sphere of choral miniatures. Their harmonious language is extremely simple (for example, in the first chorus of "Spiritual Diptych", in *"Ave Maria"*), then more complex – dissonant, "contradictory" (the second chorus of "Spiritual Diptych", *"Stabat Mater"*). The choice of contemplation in the choir *"Remember, Lord"* is completely

justified: prayer for the dead involves mental suffering, sorrow, self-immersion; therefore, concentration provides inner sorrow, peace, eternity.

Thus, the choral style of M. Shukh is presented as a spiritual universum – the sound variety of works, abundant with symbolism, developed in the works of Christian culture.

Key words: M. Shukh, choral style, worldview, meditateness, prayerfulness, genre semantics, sound symbolism of a choral work, Light, Unity, sonority, spiritual universum.

Підписано до друку 17.08.2020 р.
Формат 60*90/16 Умов. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. № 874277
Друкарня «Цифра Принт»
61000, м. Харків, вул. Данилевського, 30
Тел.: (057) 7664710 <http://cifraprint.com.ua>
Свідоцтво про державну реєстрацію А01 № 432705 від 03.08.2009 р.